

BİLGİ - BİLİMSEL BİLGİ - TIP BİLİMLERİ VE BİLİMSEL DÜŞÜNÜŞ

Alâeddin ŞENEL*

Öz: Bu çalışma, insan düşüncesinin ve toplumsal gelişimin tarihsel, felsefi ve bilimsel boyutlarını kapsamlı olarak incelemeyi amaçlamıştır. İnsan düşüncesinin, avcı-toplayıcı toplumlardan karmaşık uygarlıklara doğru olan evrimden başlanarak büyüsel, dinsel ve bilimsel düşünce tarzları arasındaki geçişler mercek altına alınmıştır. Bilimsel düşüncenin doğuşu, özellikle üniversitelerdeki kurumsallaşması ve tıp bilimleri ile kesişimi incelenmiştir. Doğa bilimleri ile toplum bilimleri arasındaki ayrımlar tartışılmış ve bu ayrımı netleştirmek adına nedensellik, işlevsellik ve ereksellik bağlantılarını bütünlükten bir yaklaşım önerilmiştir.

Anahtar sözcükler: bilimsel bilgi, tıp bilimleri, bilimsel düşünüş

Knowledge - Scientific Knowledge - Medical Sciences and Scientific Thinking

Abstract: The aim of this study is to comprehensively examine the historical, philosophical and scientific dimensions of human thought and social development. The transitions between magical, religious and scientific modes of thought are examined from the evolution of human thought from hunter-gatherer societies to complex civilizations. The emergence of scientific thought, its institutionalization, especially at universities, and its overlap with the medical sciences are explored. The distinction between the natural and social sciences is discussed, proposing an approach that integrates functionality, causality and teleological relationships to clarify this distinction.

Key words: scientific knowledge, medical sciences, scientific thinking

Gereke

Biliyorum, yazının başlığı “böyle bir yazıya ne gerek var?” dedittecek nitelikte. Öyleyse önce yazının gerekçesi açıklanmalı. Çoğu okuyucu “bilgi” kavramının anlamını, açıklamayı gerektirmeyecek biçimde ezber bilir. Hatta birçoğu, insanlığın, kabaca yirmibirinci yüzyılın başından başlayarak “bilgi çağı” içinde yaşadığının bilincindedir.

Yanlış! Daha doğrusu, bir bakıma doğru, bir bakıma yanlış bir adlandırma. Hemen hemen her türlü bilginin metalaştırılmış (mallaştırılmış) olması gerçekliğini yansıtmaması bakımından doğru! Ama çağımızda en çok üretilip en çok kullanılan bilginin “bilimsel bilgi” oluşunun üstünü, bilerek bilmeyerek örttüğü düşünülürse yanlış! Doğrusu “bilimsel bilgi” çağında yaşıyor olmamız.

Ne farkeder? Çok farkeder: Çağımız insanların, denebilir ki çoğu, bilimsel bilgi çağı içinde yaşadığımızın bilincinde değildir. Bilincinde olsalardı, çağ dışına düşüp tarih sayfalarına gömülmüş olmaları

gereken bilgileri/inançları yeniden üretip yayanları “inançlara saygı” adına hoşgörmezlerdi. Onları (hal-kın? yararına) eleştirirlerdi. Yurttaşlar, otoriter olsun “demokratik” densin siyasal düzenlerde çağdışı, bilim dışı bilgilerin alınıp satılmasına, yazılıp okunmasına karşı tutum takınırlardı. Bilimsel bilgilerin en çok üretilip ve fazla biriktirildiği tıp bilimleri (FKF), çağdaş tıp alanına yöneltilen sihirselsel, dinsel, metafizik saldırılar karşısında sessiz kalmazlardı.

Bilen Özne

İnsan, bilinen evrenin tek (eşsiz) gerçek öznesidir. Bilen, bildiğini bilen (bildiğinin bilincinde olan) öznedir. “Gerçek özne” yanı sıra, “sanal özne” ve “aşkınözne”, hatta “şaşkınözne” kavramlarından yeri gelince söz edilecektir.

“Bilme” yetisi canlı varlıkların biyolojik evriminin bir noktasında, İnsan ile birlikte görülmüştür. *Homo sapiens*, bu yüzden, “bilen özne” olarak öteki hayvan türlerinden ayırt edici olan bu kavramla adlandırılmayı hak etmektedir. Dolayısıyla, insan,

*Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Emekli Öğretim üyesi, Siyaset Bilimci, Çevirmen ve Yazar (ORCID No: 0000-0002-2836-7811)

Geliş Tarihi / Received : 14.07.2023

Kabul Tarihi / Accepted : 01.09.2023

tektanrıci anlayıştaki “herşeyi bilen” (Latince *omniscience*) bir Yaradan karşısındaki durumunun tanımını olan “bilmeyen kul” konumunu (**bak. Kur’ân, Bakara, 216**), “Hoşunuza gitmediği halde savaş size farz kılındı. Sizin için daha hayırlı olduğu halde bir şeyi sevmemeniz mümkündür. Sizin için daha kötü olduğu halde bir şeyi sevmeniz de mümkündür. Allah bilir siz bilmezsiniz” suçlamasını haketmemektedir. “Bu alıntıya ne gerek vardı?” diyene Cihat=Kutsal Savaş buyruklarını anımsatın (**bak. Dinî Kavramlar Sözlüğü, “Cihât”, 2017**).

Bilme yetisinin kökleri, evrimi insana varacak insanöncesi türlerin organlarının biyolojik evriminde yatmaktadır. Bunlar, ses çıkarma ve işitme organlarının evrimi, kolların ve ellerin serbest kalmaları sonucunu yaratan (bipedal mobilizasyon yetisi kazandıran) ikiayaklılık ve beynin neredeyse sonsuz bir bellek kaydı olanağı sunacak “neokorteks” bölümünün evrimidir. “Bilme” yetisi, insanlığın kültürel evrimi döneminde, bilme, bildiğini iletme “yeteneğine” dönüştürülecektir.

Bilimsel Düşünüşün Biyolojik Evrimsel Kökleri

Öyle ki insan, gördüğü, yaptığı önemli her şeyi belleğinde toplamaktadır. Onların benzeri bir şeyle (maddeyle, olayla, olguyla) karşılaştığında onu belleğinde çağrıştırmaktadır. Bilincine çağırıp ikisi aynı nitelikte ya da aynı nicelikte mi diye karşılaştırma işleminden geçirerek algılamaktadır. Buna göre yargıya varıp, ona göre eylemektedir. Bu gerçekliğe dayanılarak insanın “bilimsel düşünme yetisi”nin köklerinin biyolojik evriminde yattığı söylenebilir. Çünkü çağırışım süreci tek olguyla başlasa da onunla kalmaz onu izleyen olaylar dizisi de çağırıştırılır. Bu insana, kültürel evrimi döneminde ardarda dizilen olaylar arasındaki “neden-sonuç” bağlantılarını kavrama, bir başka deyişle “bilimsel düşünme yeteneği” kazandıracaktır.

Biyolojik evrim, bir dalının, doğada hazır buldukları taş, boynuz, kemik, kuru dal parçası gibi nesnelere kendilerini savunma ve açlık giderme amaçları hedefinde kullanan İnsansı (*Hominid*) canlı cinslerinin görünmesiyle doruğuna ulaşmıştır.

Biyolojik Evrimden Kültürel Evrime: “Maddesel Araçlar” ve “Simgesel Araçlar”

Bundan sonrası, kullandığı araçlar üzerinde sivrilme, keskinleştirme gibi yalından başlayıp giderek karmaşıklaşan “emek dökme” işlemleriyle “araç yapan ve yaratan” canlı konumuna ulaşılması olmuştur. “Kültürel evrim” sürecini başlatan İnsan (*Homo*

sapiens) cinsi türlerinin doğup açılışının önemini bir Dünya Tarihçisi (**McNeill, 2021, s.26’da**) şöyle vurgulamaktadır:

“İnsan davranışları, bireylerin DNA moleküllerinin insanda hayranlık uyandıran düzenekleri yoluyla biyolojik kalıtımla edindikleri herhangi bir şeyden çok daha fazla toplumda öğrendikleriyle yönetilmeye başlandı. Kültürel evrimin öncülüğü biyolojik evrimin elinden almasıyla en kesin ve özel anlamda insanın tarihi başlamış oldu.”

“Araç yapıp yaratan canlı varlık” ölçütü okurun ilgisini çekmiş olmalı. Dahası, görünce sesli ya da sessiz “haşa yaratmak Allah’a mahsustur” otomatik tepkilerini vermiş kişiler bulunabilir. O sözcüğü, yaratılışçı dünya görüşüne, kul insan anlayışına sahip olan kimselerin damarına basmak için seçmedim. “Halkın inançları”na saygıyı, hiyerarşik ilişki ve eşitsizlikçi düşünüş ürünü gördüğümünden (**Şenel, 2014**) bilim dışı inançlarından dolayı saygı göstermesem de halka saygısızlık etmek istediğim için koymadım. Gerçekliği doğru yansıttığını düşündüğüm için koydum. Bu doğru okuma, araçların arasındaki “maddesel araçlar” ve “simgesel araçlar” olarak nitel farklılık ışığında daha iyi anlaşılacaktır:

Araç kullanmanın insanlığın kültürel evrimindeki önemini kavrayıp, insan tanımını bu olguya dayandıran (Örneğin *Homo faber* kavramını dolaşıma sokan bilgin ve bilimci Benjamin Franklin (1706-1790) gibi) düşünürler vardır. Onların yanı sıra bu tanımları yetersiz bulan düşünürler de çıkmıştır. Örneğin Ernst Cassirer (1874-1945) o düşünürlerden ilk akla gelendir. Cassirer, insandan başka hiçbir varlığın kullanmadığı bir araç türünden söz eder: simgeler! Bu gerçekliğe dayanarak insanı *Homo symbolicum* olarak tanımlamıştır. Sonra da kültürü, kültürel evrimi doğru kavramak için, onların yapıtaşı işlevini gören simgeleri mercek altına almıştır. Simgelerin, biri “semantik” (sözlükteki anlamları öteki (deneyimlerle edinilip anımsamalarla biriktirilen) “majik” dediği (duygu aktarıcı, duygu çağrıştırıcı) yüklemelerini ortaya çıkarmıştır. Bir kültürde üretilmiş simgelerin hangi yüklemine ağırlık verilerek kullanılmış oluşuna bakarak, kültürlerin birbirlerinden farklılıklarının ortaya çıkarılabileceğini ileri sürmüştür. Naziler’de simgelerin majik (büyüleyici, duygusal, irrasyonel) yüklemelerine verilen ağırlığın, Devlet’in (hep büyük harfle yazılarak) insan öznelerinin üstüne çıkarılıp toplumun tepesine bindirilmesine yarayan “devlet mitosu” ile

sonuçlandığı görüşünü **Cassirer (1984) Devlet Efanesi** yapıtında ortaya koymuştur.

“Yaratıcı Bilen Özne” Olarak İnsan

Burada, simgelerin bilme ve düşünme üzerindeki etkilerinden gidilerek, yalnızca bilmekle kalmayıp yaratan (yaratıcı simgeler, düşünceler üreten) özne (demek ki “yaratıcı özne”) gücülüne (gizilgücüne) sahip oldukları ortaya konmaya çalışılacaktır. Araç yapma etkinliği ile araç kullanan İnsansı’dan araç yapan İnsan’a dönüşen ilk (sanal) insanın yapmış olabileceklerini kafamızda canlandıralım: Elindeki kuru, iki ucu küt dal parçasıyla kırdığı ya da yitirdiği aracının boşluğunu doldurmaya çalışmaktadır. Ona, diyelim ki kafasında canlandırdığı boynuzun imgesinin sivri biçimini verme amacındadır. Keskin bir obsidyen parçasıyla yonttuğu daldan kopardığı yongalarla dal parçasının bir ucunu sivriltmeyi başaracaktır. Bu işi başardığında, elinde, yaptığı bir aracı tutarken, kendini “araç kullanan” İnsansı’dan (Hominid’den) “araç yapan” bir canlı türüne (İnsan’a) dönüştürmeyi başarmış bir özne sayabiliriz. O artık, emek eylemiyle (bir araç yaratmış saymasak da) nesnenin biçimini değiştirerek “biçim yaratıcı” özne konumundadır.

İlk (sanal) insanımız, denebilir ki ilk maddesel aracını yontarken, kafasında ilk simgesel aracını da biçimlendirmiştir. Simgesel araçlar söz konusu olduğunda, kafatasının çepçerleri arasındaki simgesel araçlar takımı içinde, nesnel dünyada karşılığı olan simgeler (örneğin av araçlarının imgeleri ve onların sesli simgeleri olan adları da) bulunacaktır. Onlar yanı sıra nesnel evreninde karşılığı bulunmayan simgesel araçlarının varlığından söz edilebilir. Kafasındaki nesnel dünyada karşılığı bulunmayan simgelerin önemine gelince, insanın onları yoktan var ettiği, demek ki “yarattığı” ileri sürülebilir. Bu niteliğiyle İnsan “bilinen evrenin tek bilen yaratıcı öznesidir” denebilir.

Nesnel Gerçekliğin Simgesel Modeli Olarak Bilgi

Sonunda bilginin nesnel gerçekliğin kafalarımızdaki simgesel modelleri olduğu düşüncesine ulaşmış bulunuyoruz. Bu modeller öznenen özneye, yerden yere, zamandan zamana gerçeklikle çeşitli derecelerde örtüşecek yolda değişiklikler gösterebilir. Yüzde yüz örtüşmeleri olası görünmüyor. Öte yandan bilgilerimiz nesnel gerçekliğin modelleriyle sınırlı değildir. Kafalarımızda, nesnel gerçekliği (cansız, canlı “nesnelere”, nesnelere devinimiyle oluşan “olayları” ve her ikisinin birliği durumunun adı olarak “olguları”) yansıtan simgeler yanı sıra, nesnel karşılığı bulunmayan simgeleri de taşırız. Buna, kanatlı at Pegasus (ya da Burak) ve Mısır ege-

meni Şahin başlı, insan bedenli Horus simgelerini örnek gösterebiliriz.

Bu nasıl olabiliyor? Doğada (nesnel gerçeklikte) atları, şahinleri görebiliyoruz. At ile Şahin’in çifleştiğini ve bunun ürünü olarak kanatlı tayı görmüyoruz. Ama kafalarda onların simgelerini biraraya getirmenin, çiftleştiklerini düşünmenin ve şahin başlı insan bedenli bir karışık varlık düşlemenin önünde hiçbir engel yoktur.

Simgelerin Özgürleştirici ve Tutsaklaştırıcı Kullanımları

Nesnel karşılığı bulunan simgelerde durum, nesne ile aynadaki görüntüsündeki gibi, bire birlik bağlantısıdır. Şöyle ki, nesne değişmedikçe görüntüsü değişmez. Doğada nesnel karşılığı bulunmayan simgeler düşlemede, düşünmede böyle bir “tutsaklık” bağlantısı söz konusu değildir. Bu bakımdan, bu tür simgeler insanı düşünceler evreninde özgürleştirici olumlu bir işlev görebilirler.

Öte yandan, nesnel karşılıkları bulunmayan simgelerin, bunun tam tersine olarak, düşünceleri, hatta bir bütün olarak insanları tutsaklaştırıcı (köleleştirici, kullandırıcı) işlevlerinden de söz edilebilir: Simgeler ile nesnel gerçeklik bağlantısı koparıncaya, onların nesnel gerçekliği doğru yansıtmayı yansıtmadıklarını araştırma olanakları da ortadan kalkmış olur. Yaratılan, nesnel gerçeklik evreninde karşılığı bulunmayan sanal öznelerle ilgili inançlar, kafalarda cirit atmaya başlayabilir.

Arkeologlar, İnsanlığın (tarımsal) üretime geçilişle yaşanan (kabaca İ.Ö. 10. binyıl - 5. binyıl arası) döneminde, kadının üretkenliği ile toprağın üretkenliği arasındaki benzerliği gözlemlemenin ürünü olduğu anlaşılan “Toprak Ana” sanal saygın öznesi sayılabilecek yontucuklarla karşılaşmaktadırlar. Egemen sınıflı, eşitsizlikçi uygar topluma (İ.Ö. 3500 dolaylarında, Aşağı Mezopotamya Sümer’de) geçilişle, saygın ataların, ölümlerinden sonra da topluluğu koruyucu ruhlarda varlıklarını sürdürdükleri düşüncesinin/inancının ürünü olarak kafalarda koruyucu sanal aşkınözneler olarak Tanrı Baba simgelerinin yaratılması, Toprak Ana’nın da bir tanrı, “Ana Tanrıça” olarak düşünülmesine yol açacaktır.

Sınıflı Uygar Toplumla Birlikte Dinsel İdeoloji Kaldırıcıyla Sanal Saygın Özne “Yaratıcı Aşkinozne” Konumuna Yüceltilirken, Bilen Özne İnsanın İnanan Tutsak Kul Konumuna Düşürülüşü

O zaman yaratıcı tanrı ve tanrıça inançları, egemen, yönetici sınıflar çıkarına kullanılır oldu. Bu yolda özgür, eleştirel düşünceler (tanrılara, inançlara saygısızlık suçlamasıyla) susturulabilecektir.

Dahası, insan ve sınıflı toplum gerçekliği örnek alınarak yaratılan (başlangıçta insan biçimli ya da insan-hayvan karışımı oldukları düşünülen) tanrılara, insanın bilme ve (balçıkta yontu yapma örneğinde gözlemlenen) yaratma yetileri, insandan alınıp tanrılara sunuldu. Sunulunca, insan "bilen yaratıcı özne" konumundan düşürülmüş oldu. Herşeyi bilen (Lat. *omniscience*), gücü, yoktan var vardan yok etmeye dek herşeyi yapabilmeye yeten (Lat. *omnipotence*) tanrı karşısında, İnsan küçümsendi. Kendi çıkarlarını, kendi iyiliğini bile (Bakara 216'yı anımsayın) bilmeyen, dolayısıyla tanrının sözlerinin doğruluğuna "inanın", tanrının buyruklarını yapmanın kendi yararına olacağını uman bir yaratık olarak "kul insan" konumunu (gönüllü, gönülsüz) benimseyecektir (**bak. Şenel, 2021**).

İnsanlığın (Mezopotamya'da İ.Ö. 4. binyıl dolaylarında büyük sulama tarımı döneminde sağlanan geniş çaplı toplumsal artı aktarımı olanaklarıyla, kent devletleri, sınıflı, devletli, dinsel ideolojili uygar toplumlar olarak (İ.Ö. 3500 dolaylarında) yerden mantar gibi bitip hızla çoğalarak Dicle-Fırat kıyılarına dizilmişlerdir.

Buralardan çıkarılıp çözülen çiviyazılı tabletler üzerindeki Sümer/Babil Yararılış Mitosu dizelerinde, insanın balçıkta, tanrı suretinde, tanrılara hizmet/kölelik/kulluk etmesi için yaratıldığı biçimindeki "kul insan" anlayışı dile getirilmektedir *Enuma Eliş Babil Yararılış Destanı* içinde derli toplu anlatımını bulan çoktanrı dinsel ideoloji, eşitsizlikçi sınıflı toplumlarla birlikte, önce Zerdüştlük, Manescilik, Mazdekçilik gibi iyilik-kötülük tanrıları olarak çifttanrıçılığa; sonra imparatorluklarla birlikte tektanrıçılığa geçirilip günümüze dek sürdürülebilmiştir (**Şenel, 2021**). Burada bir parantez açılıp "özne" kavramına ve özne anlayışlarındaki değişikliklere bakmanın yeri ve zamanıdır.

Gerçek İnsan Özneler Yanında Sanal Öznelerin Varlığına İnanç Gerçek Saygın Özneler Yanına Sanal Saygın Öznelerin Yerleştirilişi

Louis Althusser (1918-1990) İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları başlıklı yapıtı içinde "İdeoloji, Bireylerin Gerçek Varoluş Koşullarıyla Aralarındaki Hayali İlişkilerin "Tasarımı" (**Althusser, 1991, s.51**) tanımlamasını yapmaktadır. Bu tanımdaki birey öznelerin gerçeklikle kurdukları "sanal ilişki" saptamasına dayanarak gerçek öznenin sanal öznelerle ilişki türlerini anlamaya çalışınca, özne kavramının geliştirilmesinde şu düşünsel sürecin işlediği sonucunu çıkardım:

Sanal Özneler

Üretime geçiliş öncesi avcı ve toplayıcı geçim biçimini izleyen topluluklarda, kolektif emekle elde edilen yiyeceklerin, "herkese gereksinimine göre" bölüştürüldüğü varsayılmaktadır. Bu durumda, topluluğun üyeleri arasında "kabaca, eşitlikçi" ilişkilerin bulunduğu görüşü, çağımız ilkel toplumsal yapıları (örneğin Avustralyalı Aborjinler, Amazon Yerlileri gibi) topluluklarındaki ilişkilerden de destek bulmakta. Bunun anlamı, toplulukların eşit gerçek öznelerden oluştuğudur. Ne var ki, ilkel topluluk insanları (onları gerçek insan özneler, özneliğin ayırt edici niteliğini "bilen özne" saymamız gerekmele birlikte) onlar kendilerinin tek bilen özne olduğunun bilincinde olmayabilmektedir. Dahası, bilen özne - bilinen nesne (doğa, canlı, insan) ayırımı yapılmayabilmektedir. Aralarında, çevrelerindeki yaşantılarını etkileyen ırmak, ağaçlar, av hayvanları gibi varlıkların da kendileri gibi duyup, düşünüp, eyleyebildikleri inancı (antropolojide "animizm" = "cancılık" denen inanç) yaygındır. Bu durumda, kafalarında "sanal özneler" olarak nitelenebilecek simgelerin, düşüncelerin varlığından söz edilebilir.

Saygın Özneler

Söz konusu tarihsel ve çağdaş ilkel yapıları topluluklarda sınıf farklılıkları yoktur. Ama topluluğun erkekler, yaşlılar, sihirciler, av önderleri gibi kimi üyelerinin saygı gördükleri "statü=konum farkları" bulunur. Bu kimseler "saygın gerçek özneler" olarak adlandırılabilir.

Saygın Sanal Özne

Saygın gerçek öznelerin, ölümlerinden sonra bile, topluluğu koruduğunu düşündükleri "ruhları" (neredeyse evrensel "ata kültü" inançlarına dayanılarak) "saygın sanal özneler" sayılabilir. İnsanlığın tarımcı üretim biçimine geçildiği zamanların ve yerlerin (daha çok kadınlarca çapa tarımı, bahçe tarımı yapılan) "yerleşik çiftçi" topluluklarında, analogi mantığıyla, kadının doğurganlığı ile toprağın verimliliği arasındaki benzerliğe takılarak olmalı, "Toprak Ana" inancı görülmüştür. Toprak Ana inancı da (aşkınözne tanrıçadan çok) saygın sanal özne kavramıyla ele alınıp yorumlanmalıdır.

Aşkınözne Kavramı

Sınıflı, uygar topluma geçilmesiyle, saygın sanal özne inancı geleneği "aşkınözne" nitelenebilecek tanrıların varlığına (inançtan öte) iman düzeyine yükseltilecektir. Aşkınöznelerin kafalarda yaratılışında, nesnel dünyanın insan, aile, sınıflar, yöneticiler olguları örnek alınmıştır. Yaratıcılarınca sırtına

Tarırlara kulluk etmesi görevi yüklenen İnsan (**Enu-ma Eliş**), tanrı biçiminde yaratılmıştır. Tanrı da insan biçiminde düşünülmüştür. Bilen, eyleyen, yaratıcı öznelik niteliği, insandan alınıp tanrıya sunulmuştur. Aşkınözneler böylece kafalarda, simgeler evreninde yaratıldıktan sonra kişilikleri saptanırken, onlara egemen, çalıştıran sınıf insanı (efendi) ve buyuran yönetici (Ar. Rab, İng. Lord) rolleri verilmiştir. Yönetilenlere ise tutsak, hizmetçi, kul, köle rolü uygun görülecektir.

Sanal Saygın Öznelerin Yaratıcı Aşkınözne Konumuna Yüceltilişi

İnanç, düşünce düzlemindeki bu değişme ve gelişmelerin temelinde, İnsanlığın yaşam/geçim/üretim biçimlerindeki gelişmeler ile onlara koşut mantık, düşünüş, inanç biçimlerinin gelişmeleri arasında (Çizelge 1'de gösterilen) bağlantılar bulunmaktadır. Milyonlarca yılı kapsayan bu uzun süreç insanlığın, kültürel/toplumsal evriminde avcı ve toplayıcı asalak topluluklardan "yerleşik çiftçi" - "göçebe çoban" üretici topluluklara geçiş dönemi sayılabilir. "İlkel topluluk" evresinden "uygar toplum" dönemine sıçrayış (Şenel, 2021) olarak da görülebilir.

Dünyanın çeşitli bölgelerinde, özellikle büyük sulama tarımına geçilecek taşkın ırmakları vadilerinde göçebe çoban - yerleşik çiftçi topluluklar arası talan-yağma-haraç-vergi yükleme biçimlerindeki savaşı ilişkiler sık sık, göçebe savaşçıların tarımcı çiftçi toplumların başına efendi yönetici sınıf olarak yerleşmeleriyle sonuçlanmıştır (bak. Şenel, 2020, s.280-283). Böylece eşitsizlikçi yapılı (sınıflı) devletli, kentli (uygar=medineli=medeni) topluma geçiş (ilk olarak İ.Ö. 3500 dolaylarında Sümer'de) gerçekleşmiştir.

İlkel topluluğun türdeş yapısından farklı olarak uygar toplumların yapısı bir dizi farklılaşmayı içerir: Ekonomik farklılaşma (çalıştıran-çalışan ayrışması); toplumsal/sınıfsal farklılaşma (efendi-köle, feodal bey-serf, işveren-işgören biçimlerini alacak farklılaşmalar); yönetsel farklılaşma (yönetici-uyruk/yurttaş ayrışmaları) ardarda ve içiçe farklılaşmalar biçiminde dallanıp, budaklanıp karmaşıklaşmıştır.

Düşünsel Farklılaşma: Profesyonel, Kapıkulu Düşünce/İnanç Üreticileri - İnanç Tüketicileri Ayrıştırması

Uygar toplumda bu yoldaki farklılaşmalar dizisinin konumuz bakımından önemli sonuçları olacak adımı, "düşünsel farklılaşma" dediğim bir süreçle atılmış görünüyor. Öyle ki farklılaşma, öznelerin,

düşünce/inanç üreten tam zamanlı, uzmanlaşmış "Kapıkulu Düşünürler" ile inanç tüketen kitleler (Kul Halk) olarak ayrıştırılmasına varmıştır. Tapınakta biriktirilen toplumsal artıların sağladığı olanakla beslenen bir din görevlileri ("Dinciler" dediğim) kesimi oluşmuştur.

Zamanla, çiviyazılı tabletlerde geçen "tanrının tarlaları", "tanrının kanalları", "tanrının evi" denen malvarlıklarını ve ziguratın alt katlarındaki işlikleri denetleyip yöneten dinci "iş yöneticileri" ve buralarda çalıştırılan uyruk emekçileri yöneten "kamu yöneticileri" işbölümü gelişmiştir. Dincilerin ziguratların üst katlarında, teraslarında çalışan, tarım takvimini oluşturacak bilgileri gök cisimlerini gözlemleyerek toplayıp yorumlayan kesimi ise, tapınağa (göbekten) bağlı ve bağımlı tam zamanlı düşünce uzmanlarına dönüşmüşlerdir. Uyrukların (tebanın) düşüncelerini denetleyecek inançlar üretimi, **Enuma Eliş Sümer/Babil yaratılış mitosunda (Enuma Eliş Babil Yaratılış Destanı (2013))** içinde "dinsel ideoloji" genel kuramı boyutuna varmıştır (Şenel, 2021).

Gördüğümüz gibi yaratılış mitosu (inancı) sanal aşkınözneleri, yaratıcı, herşeyi bilen, herşeyi gören, gücü herşeyi yapmaya yeten tanrılar basamağına yükseltmiştir. Uyruk konumundaki gerçek özneleri ise bilen öznelikten çıkarmıştır. Bu, onların, kendini bile yönetemeyecek, dolayısıyla tanrıların (gerçeklikte tanrıların yeryüzündeki vekilleri sayılan yöneticilerin, kendilerini tanrıların sözcüleri atayan peygamberlerin, din adamlarının demektir) buyruklarını izleyip yerine getirilecek kul konumuna düşürülmesine varmıştır.

Kent Devletlerinden İmparatorluklara Kenttanrıçılıktan Tektanrıçılığa

Uygar toplumsal birliklerin (ekonomik, toplumsal, yönetsel farklılaşmaları izleyen bütünleşmelerin) çapı, kent devletlerinden teritoryal bölgesel devletlere, imparatorluklara doğru genişletilmiştir (Şenel, 2020, s.621-670). Eşitsizlikçi toplumsal yapılarda, buna koşut olarak, çıkarları farklı, zıt katmanların (zümrelerin) varlığı "inanç birliği" perdesi altında saklanırken, düzeni koruyucu, yeniden üretici düşünceler geliştirilmiştir. Mitosların revizyonuyla inançlar, kent devletleri koruyucu kentanrıçılığından kent devletleri birliklerinin çoktanrı baştanrıçılık noktasına varmıştır. Dinsel ideoloji, İmparatorluklarla ise ("evrende düzen nasıl tek bir yaratıcıyla sağlanıyorsa yeryüzünde de kaostan ancak onun tek bir temsilcisinin bulunmasıyla kurtulabilir" savı yönünde) tektanrıçılığa yöneltilmiştir (Şenel, 2021, s.145).

Sihirsel - Dinsel - Bilimsel Düşünüş Biçimleri

İnsanlığın toplumsal-kültürel evriminde, uzun zaman kesitleri arasında, "asalak" (avcı, toplayıcı, balıkçı) yaşam biçimi, "tarımsal üretici" yerleşik çiftçi-göçebe çoban geçim biçimi ve "endüstri üretim biçimi" geliştirilmiştir. Bunlara koşut olarak, sihirsel-dinsel-bilimsel düşünüş biçimleri dönemlerinin yaşandığı görüşünden yanayım (Çizelge 1: "Yaşam/Geçim/Üretim Biçimleri-Düşünüş Biçimleri Bağlantısı").

Yaşam/Geçim/Üretim Biçimleri-Düşünüş Biçimleri Bağlantısı**Sihirsel Düşünüş - Dinsel Düşünüş Ayırımı**

Sihir ile Din, Sihirsel Düşünüş ile Dinsel Düşünüş çoğun karıştırılmakta. Oysa dayandıkları geçim biçimleri olan "asalak" avcılık ve toplayıcılık ile bitkisel ve hayvansal "besin üretici" ekonomileri temelden farklıdır.

Geçim biçimleri farklı olduğu gibi düşünüş biçimlerinin dayandırıldığı mantık (akıl yürütme) yöntemleri de ayrıdır. Sihirsel düşünüş, maddesel ve simgesel araç takımları yaşamsal sorunlarına gerçekçi çözümler geliştirmeye yetersiz kaldığı topluluklarda görülür. Yaşam, beslenme ve barınma sorunlarının "nedenlerini" kavrayıp onları kendilerinden yana etkileyip değiştiremeyen insanlar, onların simgesel benzerlerini etkileyerek maddesel varlıklarını etkileyebilecekleri umuduna kapılırlar: "Düşmanına dış geçiremeyen ilkel topluluk insanı, kuklasına şiş geçirerek" kurtulacağına inanır. Daha önemlisi eşitlikçi ilişkilerin yarı zamanlı uzman sihirci-sağaltıcısı, insan-insan ilişkileri alanında eşitlikçi tutum alışkanlığıyla davranır. İnsan-doğa ilişkilerinde doğa güçlerine boyun eğip tapınmaz. Doğa güçlerini birşeyler yapmamalarına, birşeyler yapmalarına zorlamak için sihir/büyü araçlarına ve analogi mantığına başvurur.

Dinsel düşünüş ile bilimsel düşünüşü ayırt etmek daha kolaydır. En iyisi bunu tarihsel perspektiften izleyip göstermek: Tarımsal üretim koşulları altında kafalarda aşkınözneler yaratılmasına götüren mantık, tanrıların yaratıcı, yetkin özneler oldukları inancına dayandırılmıştır. Yetkin, gücü herşeyi yaratmaya yeterli tanrının yarattıkları yapıtları da yetkin olacaktır: Onları yaratan tanrı, onların ne zaman ne yapacaklarını da (örneğin ne zaman doğup ne zaman öleceklerini de) bilir. Bu, Tanrı'nın, onların "yazgı"sını daha yaratırken yazdığı inancını getirip pekiştirir. Sonuçta yetkin yaratıcı inancından tümdengelim mantığı ile yapılacak çıkarsamalar, dü-

şünceleri, evrenin düzeninden toplumun düzenine, kişilerin yaşamına dek herşeyin yetkin (doğru, güzel, iyi) olduğu yargısına götürecektir:

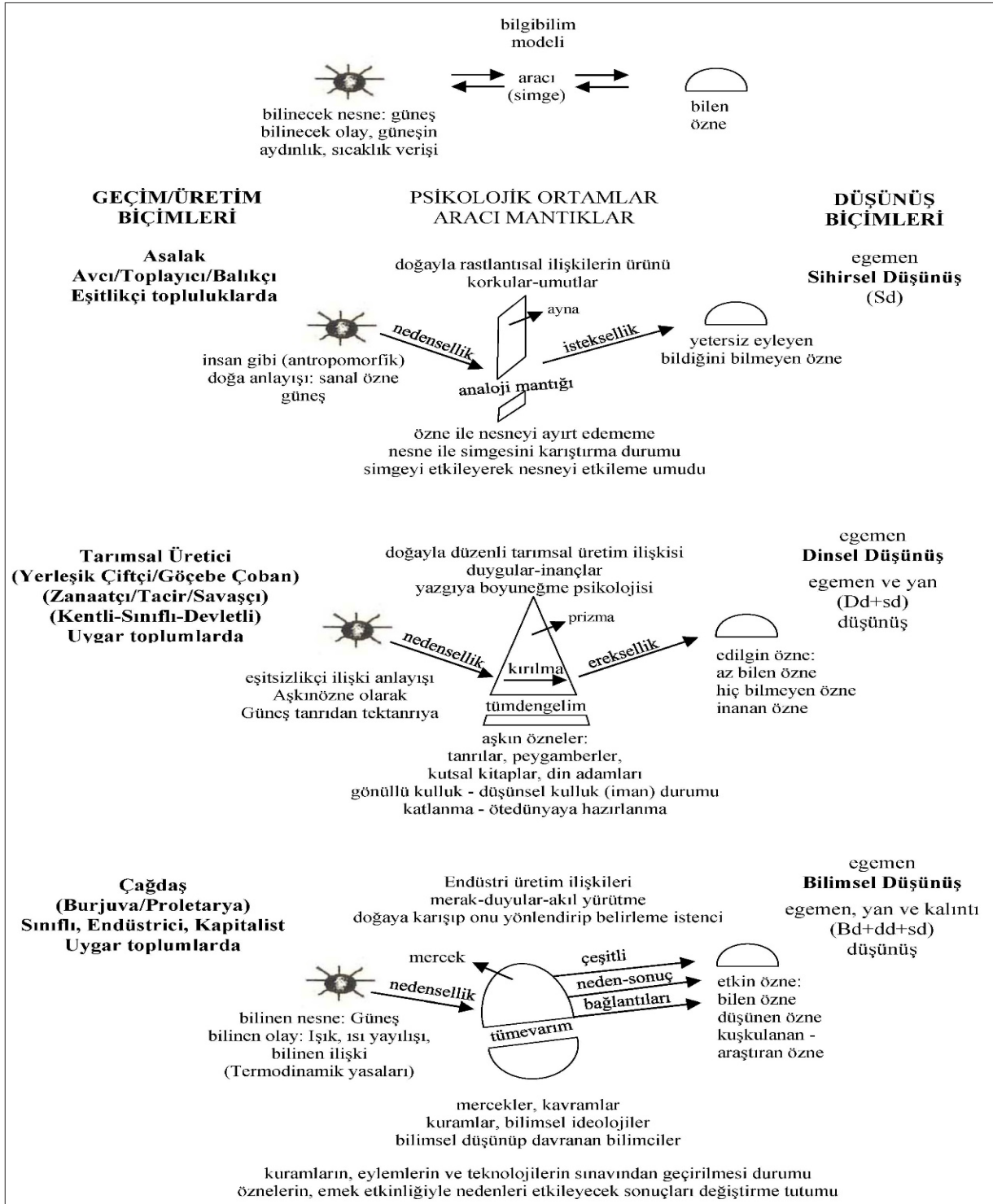
"Tanrı yarattıklarına baktı ve her şeyin çok iyi olduğunu gördü. Akşam oldu, sabah oldu ve altıncı gün oluştu." (**Kutsal Kitap, "Yaratılış" 1:31**). Dinsel inançların akla ters düşmediğini felsefeyle, akılla destekleyerek gösterme yolunu arayan Kilise Babası Ermiş Augustinus (İ.S. 354-430) da bunu yapmıyor mu? "Sayılar arasında 6, tüm çarpanlarının toplamı kendine eşit ($1 \times 2 \times 3 = 1 + 2 + 3$) olan, matematikte "eşsiz sayı" denen gerçek, Augustinus'a göre tanrının ve yaratısının yetkinliğinin matematik kesinlikte akılsal (rasyonel) kanıtıdır (**Şenel, 2010, s.262**).

Dinsel Düşünüşten Felsefi Düşünüşe Geçilişi

İnsanlığın (Mezopotamya'da (İ.Ö. 4. binyılda) başlayan ilk sınıflı uygar toplum deneyimi, alanını yaratılış inancı eksenli dinsel ideolojisiyle birlikte genişleterek, Akdeniz kıyılarına ulaştı. O noktaya dek bir taşkın ırmakları vadisi ve kara uygarlığı olma niteliği, toplumsal artının, tarımsal üretimden sağlanıp toprak sahipliğini tekelinde tutan sınıflarca denetlenmesinden kaynaklanıyordu. Uygarlık, deniz kıyısı toplumlarına, özellikle Batı Anadolu (Ege kıyısı) halklarına ulaşınca, toplumun sınıf yapısı değişmeye başladı. Toprağı ve köylü/köle emeğini denetleyen eski egemen sınıfın karşısına, deniz ticaretinden ve onu besleyen (zeytinyağı, şarap üretimi, savaş araçları, tekne yapımı, amfora çömlekçiliği gibi) malyapımından sağlanan artıyı denetleyen bir "soylu sayılmayan" sınıf gelişti. Varsıllığı, tarımsal artı aktarımına dayanan sınıfinkini aştı. Buna dayanıp güvenerek (İ.Ö. 6. yüzyılda) yönetimi ele geçirme amaçlı sınıf savaşlarını başlattı.

Ne var ki bu yolda önlere ideolojik hegemonya engeli çıktı. Dinsel ideoloji, Grekçe konuşulan topluluklarda, Ortadoğu imparatorluklarının "tanrı vekili" tek yönetici savından farklı gelişti. Grek mitolojisinde yansıtıldığı gibi, toprak ve köle sahipleri bir de "tanrı soylu" olduklarına inanıp bunu halka Homeros Destanları yoluyla inandırmışlardı. Bu yolda Troya Savaşı "kahramanlarının" Olympos tanrı ve tanrıçalarının, yeryüzündeki kral kızı ya da oğlu olan insanlarla sevimlerinde edindikleri çocukları oldukları mitoslarını yaymışlardı. Dahası, düşünen özneleri, Olympos'da tanrılar, yeryüzünde tanrı soylu (aristokrat) kahramanlar, sıradan halk (damos) olarak neredeyse kastlara bölmüşlerdi.

Böyle inançlara dayandırılan tümdengelimci mantık, insanları aristokratların, öteki insanları yönetme

Çizelge 1.

Yuvarlatılmış tarihlerle İ.Ö. 10. binyıl öncesi, Avcı ve Toplayıcı "asalak yaşam biçimi" ve bu yaşam biçiminin deneyimi ürünü "sihirsel düşünüş" evresi sayılabilir. İ.Ö. 10. - 5. binyıllar arası, "Çiftçi ve Çoban üretici yaşam biçimine geçiş" ile onun ürünü "sihirsel düşünüşten dinsel düşünüşe geçiş evresi" olarak nitelenebilir. İ.Ö. 5. binyıl - İ.S. 15. yüzyıl "Tarımsal üretici üretim biçimi" ve onun üstyapısı sayılabilecek "dinsel düşünüş biçimi". İ.S. 15. yüzyıl sonrası "Endüstriyel üretim biçimi" ürünü "Bilimsel Düşünüş biçimi" aşaması!

yeteneğini ve hakkını tanı ve tanrıça anatalarından (analarından, atalarından) alıp doğuştan sahip oldukları sonucuna götürüyordu. Yönetimi ele geçirme savaşı veren, bazı kıyı ve ada kentlerinde bunu başaran soylu sayılmayan sınıfların önderleri, soyluların halka da inandırdıkları bir savı yalanlamazlardı. Yalanlamaya kalktıklarında dine, tanrılara karşı çıkmakla suçlanacaklardı. İyonya düşünürleri bu inanç sorununun çözümü, doğanın, toplumun, insanların dinsel mitoslarla açıklanması tartışmalarına hiç girmemekte buldular. İlerde İyonya "Doğa Felsefesi" olarak tanınacak akımın düşünürleri, bir yaratıcı aramaya kalkmadan, doğa ("fizik" sözcüğümüzün kökenindeki *physis*) evreninin ana maddesini ve onun öteki elementlere dönüşmesine yol açan devinimini (doğa yasalarını) kafalarında araştırmaya yöneldiler. Bu tutumları, bitkilerin ve hayvanların, yoktan var olmasına ortaya çıkışları gözlemlenen tarımsal üretimin yaratılış inancına götürebilen canlılar evreninden çok farklı bir evrenin gözlenmesinin ürünüdür. Üretimi yapılan mal yapımı (imalat) ve taşıyıp alınıp satılan mallar, cansız doğa öğeleridir. Sonuçta İyonyalı düşünürler, nesnelerin, olayların, olguların (varlığın) niçinleri değil nedenleri araştırılıp düşünülen (nedensellikçi) bir bilgisini edinme yolunu açmışlardır. Genelde bilimsel düşünüş yöntemi de "nedensellikçi" olduğuna göre, bilimsel bilgi edinmenin ve bilimsel düşünüşün, Grekçe konuşulan kültürde, İ.Ö. 6. yüzyılda başlatıldığı söylenebilir mi?

İyonya Doğa Felsefesinin bilimsel düşünüşle benzerlikleri bulunmakla birlikte, ondan eksiklikleri göz önüne alınırsa ancak "dinsel düşünüşten bilimsel düşünüşe bir geçiş düşünüşü" sayılabilir. Kendine özgü bir düşünüş biçimi olarak "felsefi düşünüş biçimi" sayılması daha doğru olur. Neden kendine özgü, neden felsefi düşünüş? Edinilmesi istenen doğanın, varlığın bilgisidir. İleride geliştirilecek felsefi düşünüş geleneğinde felsefe konuları "Varlıkbilgisi" (Ontoloji) ve Bilgi Kuramı (Epistemoloji) dalları ile materyalist ve idealist yollara ayrılacaktır da ondan. İyonya düşünürlerinin "ana madde" (*arkhe*) nedir sorusuna (su, toprak, ateş, hava gibi farklı yanıtlar önermeleri, düşünürleri ister istemez "hangisi doğru?" sorusunun yanıtını araştırmaya yöneltecektir. Aynı soruya birbirinin zıttı iki yanıt verilmişse, ya biri doğrudur ya ötekisi. İkisi birden doğru olamaz. Gerçekliğin doğru bilgisine ulaşılmasında, özgür düşünme ve sorgulama karşısında bir seçenek daha bulunacaktır: "ya ikisi de yanlışsa?" Bunlara

yanıt bulmanın güçlüğü karşısında "gerçeği bilebilir miyiz?" ve bilebilirsek "gerçekliğin doğru bilgisini edinmenin doğru düşünsel yolları nelerdir?" gibi Bilgi Kuramı sorunları üzerine düşünülmesine (felsefi düşünüşe) varacak yollar açılmış olur. Gene de felsefe bilimsel düşünüş sayılamaz.

İyonya Doğa Felsefesinde gerçekliğin kafada kurulan simgesel modelleri üzerinden neden-sonuç bağlantıları hakkında varsayımlara gidilmişse de, bu gerçekliğin doğru, bilimsel bilgisine ulaşılmasına yeterli değildir. Soyut, genel neden-sonuç bağlantısı varsayımları, somut gerçekliğin onayından, denetiminden geçirilmedikleri için bu tür bilgilerin birikip işlenmesi düşünceleri bilimsel yasalara götürmez. Aynı olgu (ana madde) hakkında örneğin "sudur" (Thales); "ateştir" (Herakleitos); "havadır" (Anaksimenes) tartışmaları (Timuçin, 2008, s.124-127), hiçbirinin doğruluğu, öyle anlaşılıyor ki, hiçbirinin yanlışlığı kanıtlanamadan onyıllarca sürüp gitmiştir. Sonunda biri de çıkıp nedensellikçi, varoluşçu düşünüşten çok yaratılışçı ereksellikçi düşünüş (bilimsel metafizik) sayılabilecek bir düşünsel tutumla arkhe "nous"tur (düşüncedir) diyebilirdi.

Gerçekten felsefi düşünüşte daha sonra (İ.Ö. 4. yüzyılda) Atina felsefecileri, demos yönetimine (demokrasiye) karşı aristokrasiyi savunma yolunda, varlığı madde ve düşünce olarak iki zıt öğeye ayırmışlardır. Böylece düşünceyi maddenin, düşünce üreticisini ise mal üreticisinin üstüne çıkaran (Platon gibi) düşünürler, filozoflar yönetiminden yana olabilmişlerdir. Ki bu da bilimsel düşünüş (fizik) yolundan metafiziğe sapma demektir. Gerçekten, ilerde bilimsel düşünüş karşısına (dinsel düşünüşün çağdışına düşürülüşünden sonra) metafizik felsefi düşünceler birbiri ardına düşünce pazarına sunulacaktır.

Öyleyse felsefi düşünüşün bilimsel düşünüşe varmayışına yol açan eksikliği neydi? Birçok açıklama içinde en inandırıcısı, aynı konuda kurulan birden çok neden-sonuç bağlantısının (varsayımın) somut pratiğin (üretimin, teknolojinin) sınavından geçirilmesi gereğinin duyulmayışıdır. Bunun nedeni ise, köle emeğinin ucuzluğunun bilimsel teknoloji kullanılabilecek araçların geliştirilmesini engellemiş olmasıdır. Gerçekten, burjuva toplumunda, köleliğin kaldırılmasıyla bu engel de kalkmış olacaktır. O tarihte dek insanlığın bilgi ve deneyim birikimi ile endüstri üretiminin sayısal ölçme yöntemlerinin geliştirilmesi, burjuva toplumlarında bilimleri, bilimsel teknolojiyi ve bilimsel düşünüşü "uçuşa geçirecektir".

Bilimsel Düşünüşün Doğuşu Ve Kurumsallaşması
Karl Mannheim (1893-1947) "Bilgi Sosyolojisi" disiplininin kurucusu olarak (İdeoloji ve Ütopya, s.29'da) toplumsal çapta önem taşıyan bütün bilgilerin kolektif düşünsel emek ürünleri birikiminin anlatımları olduğunu (Mannheim, 2009 [İngilizce ilk basımıyla 1936'da]) ileri sürmüştür. Bilimsel bilgi ve düşünüş eğitiminin kurumsallaşmasını ise, *Doğa Bilimleri Tarihi* yazarı (Osman Güler, 2001, s 133), ortaçağın sonlarında açılan katedral okullarının yeniçağ başlarında üniversitelere dönüşmesiyle başlatmaktadır. "Bugün 'bilim' olarak adlandırdığımız bilgi edinme sürecinin yöntemiyse ancak 300-400 yıl önce başlamıştır" (s.19) demektedir.

Katedral Okullarından Evrensel Bilimsel Bilgi Öğretim ve Eğitim Kurumları Üniversitelere
Katedral okullarında (11. yüzyılda) dinbilgisine (teolojiye) destek amaçlı Retorik, Lojik yanı sıra Müzik, Aritmetik, Geometri ve Astronomi okutuluyordu. Onların üniversitelere dönüşmesi sürecinde (13. yüzyılda) "doğa bilimleri", öğretim programlarına alınıp sayıları giderek artırılabilecekti. Öte yandan Leonardo da Vinci (1452-1519) Copernicus (1473-1549) gibi bireysel bilgilerin bilimsel bilgi üretimine büyük katkıları olmuştu (Gürel, 2001, s.135-137,165). Bu katkıları, Rönesans'a dek oluşan bilgi birikimini ellerinin altında hazır bulmalarına borçluydular.

Sonunda Francis Bacon (1561-1626) başsavcılık, adalet bakanlığı düzeyinde bir politikacı olmasına karşın (bir davada rüşvet aldığı savıyla politikadan yaşam boyu uzaklaştırılmasının sağladığı olanaklarla) doğru bilgi edinme tutkusunu bilimsel bilgi edinme yöntemlerini araştırmaya yöneltti. Deney, ampirik araştırma (örneğin tavuk etini karlar arasında tutarak bozulmasını önleme gibi) bilimsel araştırma yöntemleri önerdi (F. Bacon, 2020). Daha önemlisi, inançlara dayanan bilgilerden tümdengelimci çıkarsamalarla bilgi üretimine karşı çıktı. İlerde ideoloji kavramının geliştirilmesinde kullanılacak "idolalar" kuramını ortaya koydu. F. Bacon bu yolda insanların düşüncesini doğru bilgiye ulaştırmaktan saptıran "agora idolaları", "mağara idolaları", "tiyatro idolaları" gibi önyargılardan söz etmiştir (Timuçin, 2008, s.344-349).

Bilimsel bilgi eğitiminin ve birikiminin kurumsallaşmasında, Salerno gibi üniversite kentlerinde açılan tıp okullarının da büyük katısı olmuştur. Üniversitelere dönüşecek katedral okulu bulunan kentlerde (çeşitli ülkelerden çıkıp gelişlerine bakılarak olmalı) "üniversitas" adı altında örgütlenen öğrenci birlik-

leri hocalarını seçip ücretlerini pazarlıkla saptayıp ödemeye başladılar. *Universitas* (üniversite) üyeleri öğrencilerin, bunun yanı sıra "trivium" denen Gramer, Retorik, Mantık geleneksel dersleri yanında hukuk, tıp, dilbilgisi uzmanlık derslerinden birini seçme haklarını kazandılar (Gürel, 2001, s.137).

Tıp eğitimi ve mesleği, bir yandan bilimsel bilgi ve düşünüşe, öte yandan dinsel, metafizik düşüncelere yönelmesi gibi birbirine taban tabana zıt eğilimlere elverişli ortamlar yaratır. Bu gerçekliğin altında, acıları dindirici, yaşam kurtarıcı bilimsel yöntemleri yanı sıra, tıp öğrencilerinin sık sık karşılaştıkları ölüm gerçekliği karşısında çağdaş tıbbın bile umarsız (çaresiz) kalışının yol açtığı teselli edici duygu, düşünce ve inançlara sarılma eğilimi yatsa gerek. Öyle ki, bugün bile İsa'nın, dört gün önce ölüp gömülmüş Lazar'ı "Lazar dışarı çık", sözünü diriltişi (Kutsal Kitap, "Yuhanna İncili" 11:43) tansığı (mucizesi) ile (9:6'da) körlerin gözlerini tükürüğüyle kararak hazırladığı çamuru sürerek açtığına inanan doktorlar var.

Kafaların "Kompartmanlaştırılması" ve "Şaşkın Özneler"

Bu tür çağdışı ve bilim dışı inançların, günümüze dek kimi bilen öznelerin kafalarında birarada bulunabilmelerinin "kafaların kompartmanlaştırılması" olarak adlandırılabilen bir olguyla açıklanabileceği görüşündeyim. Bu önlemlerle, öznelerin dinsel-bilimsel bilgi ve düşünme uyumsuzluğuna çözüm, uzmanlık mesleklerinde çağdaş bilimsel bilgi ve düşünüşü izlerken, inançlarını işin içine sokmamalarında bulunmuştur. Kompartmanlaştırma ayrıca, inançlarını izlerken onları bilimsel bilgi ve düşüncelerle sorgulamalarının kendilerine yasaklanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Kafalardaki duvarda gedik açıldığı ya da kompartman duvarının çöktüğü durumlarda (örneğin ölümcül salgın hastalıklarda) özneler dinsel inançlarını mı, bilimsel bilgileri mi izleyeceklerini bilememekte, bir kompartmandan ötekine sürüklenerek "şaşkınözne" davranışı gösterebilmektedirler. Bu çok yaygın davranışa aşı karşıtlığı ile aşı yandaşlığı arasında kalma örnek gösterilebilir.

Manastır ve Medrese Eğitiminde Özneye Aktarılan Çağdışı, Bilim dışı Bilgiler

Feodal Batı'da manastır okulları, katedral okullarının bilgi anlayışında gösterdiği esnekliği gösterememiştir. Buralardaki din görevlileri olan keşişler, bağlı buldukları yolların (tarikatların) dinsel ideolojilerini harfi harfine izlemişlerdi. Doğa bilgileri alanında bile metafizik yaklaşımları benimsemişlerdi. Dominiken Tarikatı üyeleri örneğin, dinsel eğitim kurumlarını ele geçirip Engizisyon kadrosunu oluşturmuşlardı (Gürel, 2001, s.140).

Merkezi feodal Doğu'da Medreseler (örneğin Selçuklu Nizamiye Medresesi) benzeri bir tutuculuk izlemişlerdi. Eş'ari yolu (tarikatı) müderrisi Gazali (1059-1111) "Felsefenin Yıkımı" adlı yapıtında, imanı öne alıp, akli, felsefeyi, hatta inançların akılla desteklenmesine çalışılan İslam Felsefesi olan Kelam'ı, dinsizliğe ve inançsızlığa götürür diye yasaklayan İslam düşünürüdür. Gazali, yapıtı bir tür özyaşam öyküsü olan *el-Munkizi*'de "bir işi yapma gücünün ancak tanrı sayesinde olabileceğine inanıyorum. Ben hareket etmedim o beni hareket ettirdi. Ben bir şey yapmadım o bana yaptırdı" (Aydın, 2012, s.42) sözleriyle, "inanın kul" inancını pekiştirerek, İslam'da düşünen, bilen, eyleyen özgür özne olarak insan anlayışına ve reforma kapıları kapatmıştır.

Cumhuriyet'in başlarında (3 Mart 1924'te) 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat (Eğitimin Birliği) yasasıyla medreseler kapatılmıştı. Gene de varlıklarını (halkın desteğiyle) gizli gizli sürdürebilmişlerdi (Dursun, 1992). Öyle ki, yüz yıl sonra, bir seçim propagandası döneminde, bir bakanın "Kim ne derse desin" dedikten sonra "biz inanıyoruz ki [bunları] bize yaptıran Allah'tır" sözünü üç kez yinelemiş olması (Birgün, 29/12/2021) Gazali'nin "Ben bir şey yapmadım o bana yaptırdı" sözünün çağları aşan etkisini göstermektedir.

Medrese eğitimi, varsıl sofu islamların desteğiyle varlığını Cumhuriyet Türkiye'sinde de yeraltı örgütleriyle sürdürmüştü. Siyasal İslam ile birlikte yeryüzüne çıkarıldı. Bilim, bilimsel bilgi, bilimsel tıp düşmanlığı caddelere taşıtı.

Doğa Bilimleri - Toplum Bilimleri Ayrımı

Doğa bilimleri, bilimsel bilgi üretimi modeline daha uygundur: Bilen özne, bilinen nesnenin simgesel genel, soyut modelini anlağında (zihninde) daha kolay oluşturabilir. Sonra bu modelin gerçekliği doğru yansıtıp yansıtmadığı somut, tekil gerçekliğin sınavından geçirilerek doğa yasaları ortaya çıkarılabilir. Toplum bilimlerinde ise gerçekliklerin simgesel modelinin kurularak kavranması sorunludur. Çünkü bilen özne karşısında, edilgin bilinen nesneden farklı olarak, çeşitli tepkiler gösterebilecek birbirlerinden farklı özneler bulunabilir. Felsefeci Betül Çotuksöken bunu, "doğa dünyasının tekil varolanlarının [varlıkların] ... hiçbirinin özne tarafından bilinme istemleri yokken" toplum bilimlerinde bilen-bilinen ilişkisinin daha incelikli [karmaşık] dolayısıyla sorunlu olmasıyla açıklamaktadır. Bu konuda 19. yüzyılda, doğa bilimlerinin "nomotetik" (doğanın işleyişindeki yasallığın anlaşılmasına yö-

nelik) niteliğine karşın, toplum ve insan bilimlerinin bilgilerinin "idiografik" (tekin bilgisine yönelik, betimleyici) oluşunun anlaşıldığını yazmaktadır (Çotuksöken, 2023, s. 64-65). Bu bakımdan, "toplum yasaları" kavramından söz edilip edilemeyeceği sorunludur. Öyleyse doğa bilimlerinde neden-sonuç, toplum bilimlerinde öncelikle etki-tepki bağlantıları araştırılmalıdır. Sorunu, toplumla ilgili edinilmiş bilgileri bilimsel saymama ya da toplum bilgilerini gözlem ve betimlemekle sınırlı tutarak çözmek de önerilmiştir.

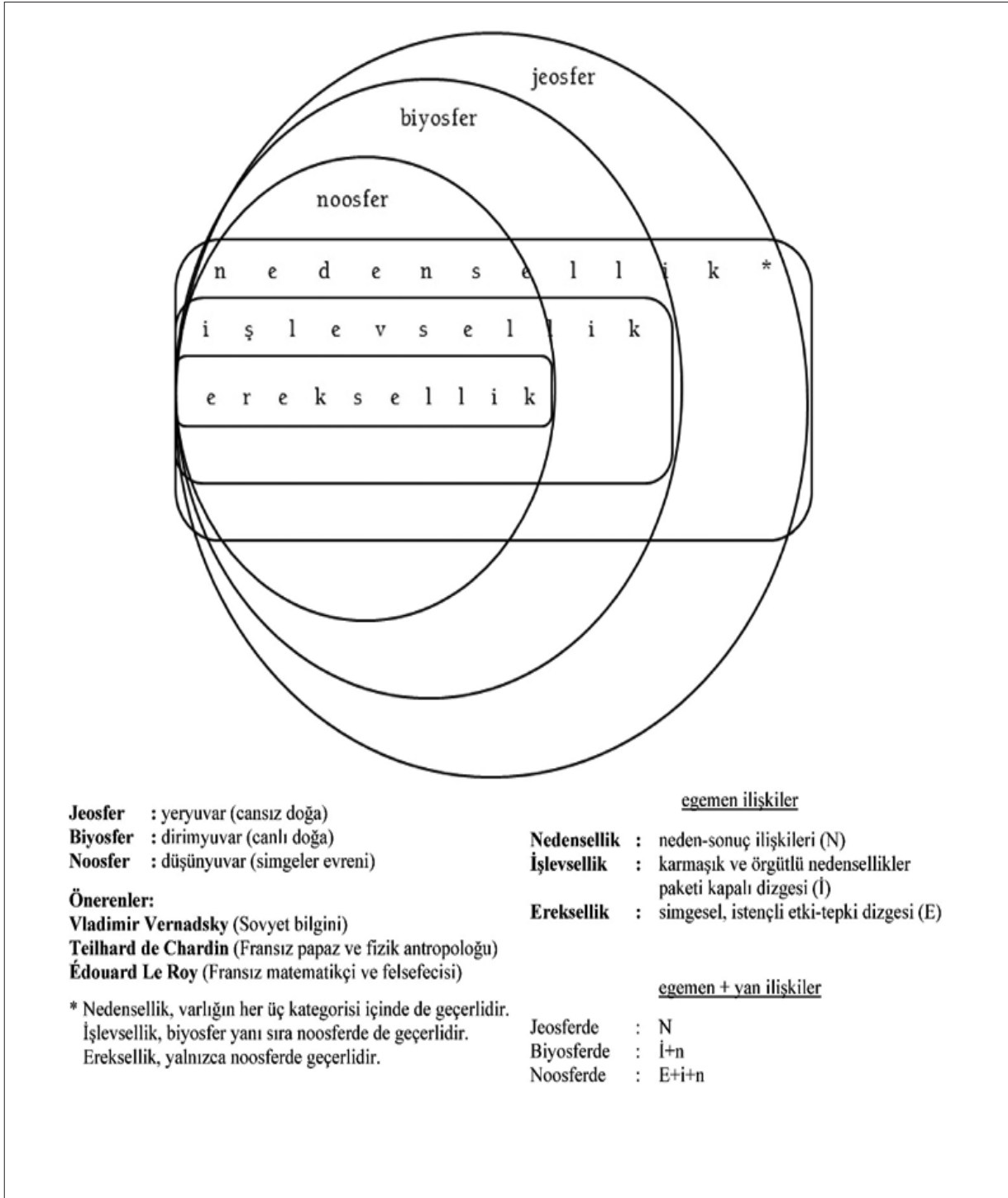
Örneğin Immanuel Wallerstein başkanlığı altında hazırlanan *Sosyal Bilimleri Açın* başlıklı Gulbenkian Komisyonu Raporunda (Wallerstein der., 2011) toplum bilimleri "nomografik" (kural koyucu) bilimler (örneğin Ekonomi) ile "idiografik" bilimler (her olayı kendi tekliği içinde betimleme yöntemi izlenen bilimler, örneğin Tarih) olarak sınıflandırılarak bilimsellik sorunu aşılmaya çalışılmıştır. Sorun belki, bilimsel bilgisi edinilmek istenen nesnel gerçekliğin karmaşıklık derecesine göre farklı yaklaşımlar geliştirmekle çözülebilir. Şu yaklaşıma ne dersiniz?:

Jeosferde Nedensellik

Varlığın en yalın yapıları bölümü cansız nesnelere aittir. Doğanın bu "Jeosfer" (Yeryuvar) bölümünde "neden-sonuç" ya da "neden-etki" (İng. cause and effect) bağlantılarının, demek ki "Nedensellik" bağının (N diyelim) saptanarak doğa yasalarının ortaya çıkarılmasının yolu açıktır.

Biyosferde İşlevsellik

Canlılar evreni varlığın oldukça karmaşık bölümüdür. Bir canlının doğması, büyümesi, devinimi, üretmesi son derece karmaşık süreçlerdir. Cansız elementlerin moleküllerinin karmaşık birlikteliğinde neden-sonuç bağlantısının varlığı yadsınamazsa da, canlılık bundan ötedir. Canlıların organlarının gözlemi, onların nedenlerden çok belli ereklere yerine getirecek tepkimeler gösterdiklerini düşündürmektedir. Örneğin deri, canlıyı dış etmenlerin olumsuz etkilerine karşı koruyacak yapıdadır. Boynuzun, bir canlıyı başka canlıların saldırısına karşı savunacak (içine Yaradani'nin armağan olarak koyduğu) erek taşıdığı düşünülürken bir görünümü vardır. Onların bu nitelikleri bilen özneleri, o organı, o canlıyı devinime sokma ereğinin bir yarıdanca bağışlandığı görüşüne götürebilmektedir. Oysa canlılar ve insan canlısı hakkındaki bilimsel bilgilerimiz, ereksel davranışların merkezi sinir sisteminin (beynin) varlığına bağlı olduğunu göstermektedir.

Jeosfer, biyosfer, noosferNedensellik - işlevsellik - ereksellik**Çizelge 2.**

Tıp bilimleri alanında insan gerçekliğini yansıtan doğru bilgiler, nedensellik, işlevsellik, ereksellik olarak her üç bağlantı göz önüne alınıp araştırılarak edinilebilmektedir. Bu bilimsel bilgilerden yararlanılarak geliştirilen bilimsel tıp teknolojilerinin tanrı-sıklar yaratan desteğiyle kalıtsal hastalıklar sağaltılabilmekte, organlar aktarılabilmekte, duran yürekler çalıştırılarak insanlar ölümden döndürülebilmektedir. Gene de, bilimsel bilgilerin değeri yeterince anlaşılmadığından, çoğu durumda doktora bir "sağolun" demek yerine "Allah'a şükür" denişine tanık olmaktadır.

Bu durumda, ister tekhücreli ister çokhücreli olsun bir canlının bilimsel bilgisinin edinilmesi, neden-sonuç tepkimeleri yanı sıra organlarda, hücrelerde karmaşık neden-sonuç dizgelerinin varlığının bulunduğu varsayımında aranabilir. Bir organın bilimsel bilgisinin ancak o organın canlının bütün varlığı içindeki (hücre zarı, hücre çekirdeği içinde kapalı karmaşık neden-sonuç etkileşimlerinin sonul ürünü olarak) "işlevinin" kavranmasıyla edinilebileceği ileri sürülebilir. Ki bu da bir yaratıcı varsayımını gerektirmeyen "işlevsellik" kavramıdır. Canlılarda neden-sonuç bağlantılarının da bulunduğu anımsanırsa, kısaltması Çizelge'de baş harfleriyle (İ+n olarak) verilmiştir.

Neosferde Ereksellik

Beyin (merkezi sinir dizgesi oluşup gelişmiş canlıların organı) söz konusu olduğunda, moleküller arası kovalant bağlarla kurulan nedensel bağlantılar yanı sıra, beynin bir canlının ereksel devinimlerini yönetme işlevi göz önüne alınmalıdır. Ama, örneğin beynin varlığında ve sağlıklı işleyişinde, yokluğunda beyin ölümüne yol açan oksijenin nedensel etkisi yadsınamaz. Düşünme, konuşma, devinim motor bölgelerinin işlev gösterebilmesi, aynı zamanda elektrik akımlarına yol açan elektronların varlığının ve elektrik sinyallerine kodlanmış anlamların araştırılmasıyla anlaşılabilir. Öyleyse, simge işleme/düşünme işlevinin bilimsel bilgisinin edinilebilmesi, "Ereksellik" kavramıyla yaklaşımı gerektirir. Sonuçta Noosfer olgularının bilimsel bilgilerinin edinilmesi, Ereksellik bağlantısına öncelik verilerek, işlevsellik ve nedensellik bağlantılarının (Çizelge 2'de verilen kısaltmasıyla E+i+n) araştırılmasını gerektirir. Çizelgenin popüler bilim düzeyinde açıklamaları (**Şenel, 2016, s.40-44'de**) bulunmaktadır.

Kaynaklar

- Althusser, Louis** (1991) *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, çev. Yusuf Alp ve Mehmet Özişik (Birikim)
- Bacon, Francis** (2020) *Yeni Atlantis*, çev. Cenk Saraçoğlu (Karbon)
- Bergson, Henri** (2017) *Yaratıcı Tekâmül*, çev. Mustafa Şekip Tunç (Dergâh)
- Cassirer, Ernst** (1984) *Devlet Efsanesi*, çev. Necla Arat (Remzi)
- Cornforth, Maurice** (1975) *Bilgi Teorisi*, çev. H. Selman (Maya)
- Çotuksöken, Betül (2023) *Felsefeye Kısa Bir Giriş (Papatya Bilim)*
- Enuma Eliş Babil Yaratılış Destanı** (2013) çev. F. Selim Adalı ve T. Ali Görgü, (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları)
- Gürel, Osman** (2001) *Doğa Bilimleri Tarihi (İmge)*
- John R. Shook** (2021) *Pragmatizm: Pierce-James-Dewey*, çev. Celal Türer (Fol Kitap)
- Karagöz, İsmail, hazırlayan** (2017) *Dini Kavramlar Sözlüğü (Diyaret İşleri Başkanlığı)*
- Kur'an'ı Kerim** (2001) *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*

- Kutsal Kitap** (2001) *Kitabı Mukaddes Şirketi*
- Mannheim, Karl** (2016) *İdeoloji ve Ütopya*, çev. Mehmet Okyayuz (Nika)
- McNeill, William H.** (2021) *Dünya Tarihi*, çev. Alâeddin Şenel (İmge)
- Moore, Jr., Barrington** (2016) *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, çev. Şirin Tekeli ve Alâeddin Şenel (İmge)
- Şenel, Alâeddin** (2010) *Siyasal Düşünceler Tarihi (İmge)*
- Şenel, Alâeddin** (2014) "Saygı Tapınma-Boyuneğme-Biat", *Din-Ahlak ve Saygı-Biat Üzerine Aykırı Yazılar*, s.187-236 (Bilim ve Gelecek Kitaplığı)
- Şenel, Alâeddin** (2020) *Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi (İmge)*
- Şenel, Alâeddin** (2021) *Kentanrıcılıktan Tektanrıcılığa Dinsel İdeoloji ve Gönüllü Kulluk (İmge)*
- Şenel, Alâeddin, der.** (2016) *Bilim ve Bilimsel Yöntem (Bilim ve Gelecek Kitaplığı)*
- Timuçin, Afşar** (2008) *Düşünce Tarihi (Bulut)*
- Dursun, Turan** (1992) *Kulleteyn (Kaynak)*
- Wallerstein, Immanuel, der.** (2001) *Sosyal Bilimleri Açın*, çev. Şirin Tekeli (Metis)
- Yapıcı, G., Tunç, A. Y.** (2019). *Ülkemizde Aşı ile Korunabilen Hastalıklara Yönelik Yürütülen Eliminasyon ve Eradikasyon Programlarının Değerlendirilmesi. Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 9(2), 171-183.
- Yorulmaz, D. S., Karadeniz, H.** (2022). *Toplum sağlığında büyüyen tehdit: Aşı reddi.*